http://doi.org/10.35668/2520-6524-2025-1-02
УДК 330.322

С. О. ФЕДУЛОВА, д-р екон. наук, проф.
К. І. РЕЗЯПОВ, канд. екон. наук, докторант

ПРОДОВОЛЬЧА ДИПЛОМАТІЯ ТА ГОЛОДУВАННЯ ЯК ВОЄННИЙ ЗЛОЧИН[1]

Резюме. *Головна ідея статті зосереджена на можливостях використання продовольчої дипломатії в контексті недопущення використання голоду як інструменту ведення війни. Харчові ресурси тісно пов'язані з різними аспектами міжнародних відносин, зокрема торгівлею, економікою, безпекою, дипломатією, культурою та екологією. Усвідомлення їхньої значущості у світовій політиці сприяє зміцненню співпраці та взаєморозуміння між державами. У дослідженні сформульовано виміри продовольчої дипломатії, які є векторами використання продовольчих ресурсів. Також у статті актуалізовано форми продовольчої дипломатії, через які держави можуть здійснювати зовнішньополітичний вплив у сучасному глобалізованому світі. Причому, зазначається, що форми продовольчої дипломатії мають бути реалізовані з виключною метою унеможливлення застосування голоду як інструменту ведення війни та недопущення голодування як воєнного злочину і міжнародних конфліктах. У статті акцентовано на тому, що голод є настільки руйнівним, що його використання як методу ведення війни заборонено міжнародним гуманітарним правом. Підсумовано, що віра в те, що ринкові механізми сприяють ефективному розподілу ресурсів, посиленню конкуренції та здешевленню агропродукції, стала ризикованою альтернативою цілеспрямованої політики продовольчої безпеки. У світі, де їжа є не просто товаром, а стратегічним ресурсом, контроль над нею може визначати хід історії. Важливо розуміти, що використання голоду як тактики війни не залишилася в минулому, вона досі відіграє значну роль у сучасній війні. З урахуванням катастрофічних і довгострокових наслідків голоду, використання його як зброї є воєнним злочином. Отже, світ став взаємопов'язаним, складним і вразливим, у якому легко можна використати базові потреби, що є необхідними для виживання, як інструмент у міжнародному конфлікті.*

Ключові слова: *продовольча дипломатія, голодування, воєнний злочин, міжнародний конфлікт, гуманітарне право.*

ВСТУП

Розвиток будь-якої економіки ґрунтується на гармонійних відносинах секторів і акторів. Дипломатія, зі свого боку, прагне створити величезну перевагу, яку можна отримати для спільного досягнення спільних інтересів, і запобігти використанню насильства для вирішення конфліктів.

Харчування відіграє важливу роль у міжнародній дипломатії і як інструмент політики, і як фундаментальний фактор, що впливає на її формування. Особливе значення має торгівля зерном. Упродовж більшої частини післявоєнного періоду провідні країни-експортери зерна підтримували внутрішні ціни, використовуючи зовнішню аграрну політику для реалізації надлишків і досягнення ширших політичних та економічних цілей. Водночас країни — імпортери зерна покладалися на доступне продовольство з міжнародних ринків, часто не стимулюючи власне виробництво [1].

Глобальна продовольча криза 1970-х років продемонструвала необхідність врахування як міжнародних, так і внутрішніх потреб у харчуванні. Харчові ресурси стали важливим елементом зовнішньої політики, водночас виникли дискусії щодо використання продовольства як інструменту впливу.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

З поверненням надлишку продовольства на світові ринки можливості використання "продовольчої влади" зменшуються, водночас відкриваються перспективи для реалізації раніше недосяжних цілей у сфері продовольчої безпеки. Для цього може знадобитися міжнародна

[1] Стаття підготовлена в рамках реалізації міжнародного проєкту "Висвітлення нової архітектури європейської безпеки у викладанні та наукових дослідженнях" № 101126795 – EuSANU – ERASMUS-JMO-2023-HEI-TCH-RSCH

Co-funded by the European Union

Funded by the European Union. Views and opinions expressed are however those of the author(s) only and do not necessarily reflect those of the European Union or the European Education and Culture Executive Agency. Neither the European Union nor the granting authority can be held responsible for them.
Фінансується Європейським Союзом. Проте висловлені погляди та думки належать лише автору/-ам і не обов'язково відображають погляди Європейського Союзу чи Європейського виконавчого агентства з питань освіти та культури. Ані Європейський Союз, ані грантодавець не можуть нести за них відповідальність.

координація та перегляд національних харчових політик. Такий механізм сприяє підвищенню підзвітності як приватного сектора перед урядами, так і самих урядів один перед одним, уникаючи надмірної залежності від ринкових сил або централізованого світового регулювання.

Харчування традиційно використовувалося як елемент "м'якої сили" в дипломатії, сприяючи зміцненню міжнародних відносин. Однак останнім часом уряди, військові структури та міжнародні організації дедалі частіше перетворюють продовольство на інструмент геополітичного впливу і навіть на зброю в конфліктах, використовуючи його як форму "жорсткої сили".

Упродовж історії держави змагалися за контроль над продовольчими ресурсами, водою та енергією, оскільки вони є критично важливими для виживання, а також нерозривно пов'язані з економічним і політичним розвитком. Продовольча безпека завжди залишалася ключовою проблемою для урядів, особливо в країнах, що розвиваються, де спостерігаються постійні продовольчі кризи, включаючи недоїдання, низьку продуктивність агросектору, нестабільні постачання та дефіцит їжі.

Мета цієї статті — зробити внесок у аналіз досліджень, які стосуються використання продовольчої дипломатії в контексті недопущення застосування голоду як інструменту ведення війни.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Термін "продовольча дипломатія" означає використання продовольства як інструменту впливу в міжнародних відносинах. Вона може бути як засобом "м'якої сили" (англ. *soft power*), що спрямовано на зміцнення дипломатичних зв'язків і міжнародної співпраці, так і елементом "жорсткої сили" (англ. *hard power*), коли продовольчі ресурси стають важелем тиску, санкцій або навіть інструментом ведення війни.

Продовольча дипломатія передбачає заходи, що спрямовані на підвищення ефективності виробництва, стабілізацію цін, забезпечення мінімального рівня споживання їжі та регулювання розподілу надлишків. Саме цей аспект продовольчої дипломатії найбільше стосується питань глобальної продовольчої безпеки (**рис. 1**).

Однак продовольча дипломатія також може виходити за межі суто економічних питань, стаючи інструментом зовнішньополітичного впливу. Вона може використовуватися для просування геополітичних інтересів, розширення економічної співпраці чи зміцнення політичних відносин між державами, а також як засіб тиску, включаючи санкції або обмеження експорту продовольства. Цей вимір є значно більш суперечливим, оскільки він може суперечити міжнародним гуманітарним принципам і глобальним зусиллям щодо забезпечення продовольчої безпеки.

Наприклад, під час холодної війни США скасували продаж 17 млн т зерна до Радянського Союзу як форму покарання за радянське вторгнення в Афганістан і тимчасово призупинили поставки продовольства до Бангладеш через торгівлю джутом з Кубою. Продовольство також було ключовим елементом зусиль Сполучених Штатів, Китаю, Росії, Японії та Південної Кореї, щоб переконати Північну Корею відмовитися від своєї ядерної програми.

Під час Другої світової війни нацистська Німеччина розробила "План голодування", який, якби він був реалізований, міг би призвести до голодної смерті близько 20 млн людей (чи навіть більше) на території, підконтрольній Радянському Союзу. Дослідження доводять, що під час Другої світової війни від голоду та пов'язаних

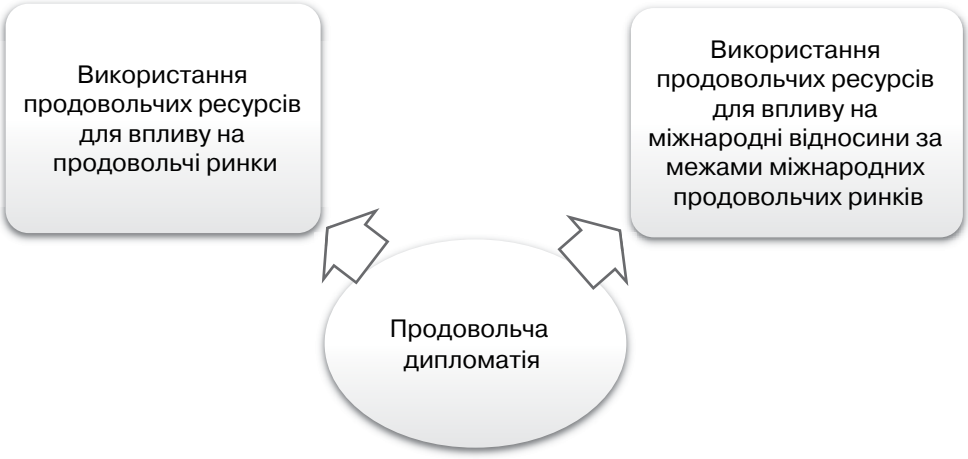

Рис. 1. Виміри продовольчої дипломатії

Джерело: складено авторами.

із голодом хвороб померло більше людей, аніж від бойових дій [2].

З їжею пов'язана така воєнна стратегія, як облога, а голодування — це частина тактики облоги. Окупація Маріуполя російськими військами у 2022 р. може бути розцінена як облога, оскільки і цивільне населення, і військові були змушені залишити місто після тривалого періоду без їжі, води та електроенергії. Інтенсивні обстріли та бомбардування унеможливили для міжнародної гуманітарної спільноти створення стабільних гуманітарних коридорів до міста.

З іншого боку, можна навести і такі приклади продовольчої дипломатії. Реалізація ініціативи "Зерновий коридор" у Чорному морі щодо експорту українського зерна на світові ринки в умовах війни росії проти України мала стратегічне значення для глобальної продовольчої безпеки. А санкції та блокади — заборона експорту чи імпорту продовольчих товарів, виступили як частина міжнародних санкцій проти росії.

Щоб завоювати лояльність народу Єгипту, ще Аврелій обіцяв постачати регіону пшеницю за зниженою ціною. Ця продовольча дипломатія була дуже ефективним способом завоювати серця людей і успішно забезпечила лояльність Єгипту до Риму.

Продовольча дипломатія може приймати різні форми (**рис. 2**). Першочергово країна може використовувати експорт аграрної продукції для налагодження відносин з іншими країнами чи для політичного впливу на них. Так само країна може використовувати імпорт аграрної продукції, щоб отримати лояльність інших країн або створити союзи.

Продовольча дипломатія також може бути використана як засіб сприяння економічному розвитку та скорочення бідності в країнах так званого Глобального Півдня. Наприклад, країна може надавати продовольчу чи сільськогосподарську допомогу країнам як засіб сприяння стійкому розвитку та зменшенню голоду.

Загалом продовольча дипломатія може бути важливим інструментом для просування дипломатії, економічного розвитку та зменшення бідності. Проте необхідно гарантувати, що продовольча дипломатія застосовується відповідально й етично, не сприяючи корупції, порушенню прав людини чи деградації навколишнього середовища.

Без здорової, безпечної та поживної їжі нинішня глобальна система буде спотворена та може призвести до хаосу, який сигналізуватиме про неспроможність прагнення Організації Об'єднаних Націй (ООН) врятувати майбутні покоління від лиха війни та фундаментальної віри в гідність і цінність людської особистості.

24 травня 2018 р. Рада Безпеки ООН одноголосно прийняла резолюцію, яка засуджує використання продовольчої безпеки та голоду як тактики війни. У ній визначено вимогу до сторін конфлікту дозволити працівникам гуманітарної допомоги безперешкодний доступ до населення, яке гостро потребує їжі, а також зазначено, що "використання голоду для мирних жителів як методу ведення війни може становити воєнний злочин". Подолання голоду та крайня відсутність продовольчої безпеки включені до Цілей сталого розвитку ООН, ухвалених у 2015 році.

Проте, як зазначено у звіті OXFAM [3], більшість війн кінця XX та початку XXI ст. можна схарактеризувати як "продовольчі війни", тобто їжа та голод використовувалися як зброя, їжа та пов'язана з їжею вода та енергетична інфраструктура були пошкоджені як навмисні цілі, а відсутність продовольчої безпеки зберігалася як спадок руйнівності конфлікту. Таким чином,

Рис. 2. Форми продовольчої дипломатії

Джерело: складено авторами.

прослідковується порочне коло: війна породжує голод, а голод породжує війну. Масштаби поточної глобальної кризи голоду та недоїдання величезні (**рис. 3**).

Станом на 2023 р. від 691 до 783 млн людей відчували нестачу їжі, 85 % з яких жили в умовах збройного конфлікту [4], де агресори часто, як от у Газі та Україні, Судані, Гаїті та Малі, Ємені та Демократичній Республіці Конго, навмисно використовують голод як зброю. росія відкрито використовує їжу як зброю з самого початку свого масштабного вторгнення в Україну.

Оскільки голод настільки руйнівний, то використання голодування як методу ведення війни заборонено міжнародним гуманітарним правом. У ст. 54 Додаткового протоколу I до Женевських конвенцій зазначено: "Забороняється нападати, знищувати, вилучати або робити непридатними об'єкти, необхідні для виживання цивільного населення, такі як продукти харчування, зернові культури, худобу, установки та джерела питної води, а також іригаційні споруди". Міжнародний кримінальний суд (МКС) визнає голодування воєнним злочином, якщо воно навмисно спрямоване проти цивільного населення. Таким чином, особи, відповідальні за використання їжі як стратегічної зброї війни, можуть бути притягнуті до відповідальності перед МКС [5]. Однак МКС не має юрисдикції в таких конфліктах, як Ємен, оскільки Об'єднані Арабські Емірати не підписали Римський статут, угоду, яка заснувала МКС. Але навіть в інших кризах надзвичайно важко довести цей воєнний злочин, тому забезпечення кримінального переслідування залишається серйозною проблемою. Міжнародний кримінальний суд нікого ще не переслідував за голодування як воєнний злочин, але потенційні ордери МКС на дії Ізраїлю в Газі можуть створити прецедент.

Отже, світ став взаємопов'язаним, складним і вразливим, у якому легко можна використати базові потреби, необхідні для виживання, як інструмент у міжнародному конфлікті. Продовольчі війни стали невіддільною частиною сучасної геополітики. У світі, де їжа є не просто товаром, а стратегічним ресурсом, контроль над нею може визначати хід історії. Світ наближається до ери "продовольчих війн", оскільки геополітична напруженість та зміни клімату змушують країни змагатися за обмежені ресурси та скорочені постачання.

Дедалі частіше їжу розглядають як зброю. Але на відміну від ядерної зброї, харчову зброю регулярно використовують у війні. І в глобалізованому світі цей інструмент став небезпечнішим, ніж будь-коли.

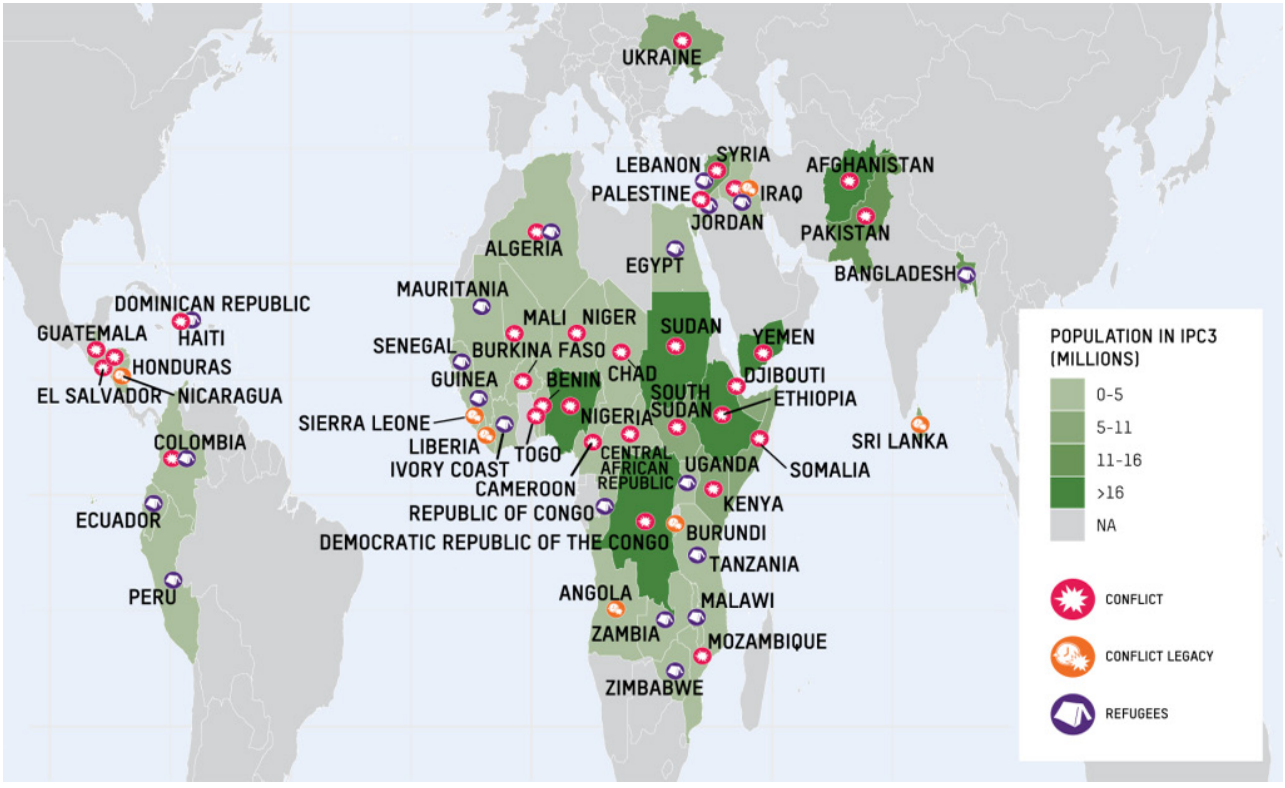

Рис. 3. Карта "продовольчих війн" станом на 2023 рік [3]

Джерело: GRFC 2024. World Bank: World Fact Book; Food Wars: Conflict, Hunger, and Globalization, 2023.

ВИСНОВКИ

Таким чином, оптимістичні настрої після закінчення холодної війни спонукали багато країн покластися на глобальні ринки в питаннях забезпечення продовольчої безпеки. Віра в те, що ринкові механізми сприяють ефективному розподілу ресурсів, посиленню конкуренції та здешевленню агропродукції, стала ризикованою альтернативою цілеспрямованій політиці продовольчої безпеки. Як колись сказав Франц Кафка: "Поки у вас є їжа в роті, ви на цю мить вирішили всі питання".

Важливо розуміти, що голодування як тактика війни не залишилася в минулому. Вона досі відіграє значну роль у сучасній війні. Голод як зброя несе за собою катастрофічні та довгострокові наслідки і є воєнним злочином. Таким чином, робота над забезпеченням продовольчої безпеки для всіх має набагато ширший масштаб і охоплює дипломатію та підтримку припинення використання голоду як стратегії в збройному конфлікті.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Nau H. R.* The Diplomacy of World Food: Goals, Capabilities, Issues, and Arenas / H. R. Nau // International Organization. — 1978. — No. 32 (3). — P. 775–809.
2. *Ó Gráda C.* The famines of WWII [Electronic resource] / Cormac Ó Gráda // CEPR. — 2019. — Access mode: https://cepr.org/voxeu/columns/famines-wwii.
3. Food Wars: Conflict, Hunger, and Globalization, 2023. — OXFAM Briefing Paper, 2024. — 38 p.
4. Action Against Hunger [Electronic resource]. — 2024. — Access mode: https://www.actionagainsthunger.org.uk/why-hunger/world-hunger-facts.
5. Using hunger as a weapon is a war crime [Electronic resource] // Slow food. — 2024. — Access mode: https://www.slowfood.com/blog-and-news/using-hunger-as-a-weapon-is-a-war-crime/.

REFERENCES

1. Nau, Henry R. (1978). The Diplomacy of World Food: Goals, Capabilities, Issues, and Arenas. *International Organization. 32* (3), 775–809.
2. Ó Gráda, C. (2019). The famines of WWII. CEPR. Retrieved from: https://cepr.org/voxeu/columns/famines-wwii.
3. (2024). Food Wars: Conflict, Hunger, and Globalization, 2023. OXFAM Briefing Paper, 38 p.
4. (2024). Action Against Hunger. Retrieved from: https://www.actionagainsthunger.org.uk/why-hunger/world-hunger-facts.
5. (2024). Using hunger as a weapon is a war crime. Slow food. Retrieved from: https://www.slowfood.com/blog-and-news/using-hunger-as-a-weapon-is-a-war-crime/.

S. O. FEDULOVA, D. Sc. in Economics, Professor
K. I. REZIAPOV, PhD in Economics, Doctoral Student

FOOD DIPLOMACY AND STARVATION AS A WAR CRIME

Abstract. *The main idea of the article focuses on the possibilities of using food diplomacy in the context of not using hunger as a tool of warfare. Food resources are closely related to various aspects of international relations, in particular trade, economy, security, diplomacy, culture and ecology. Awareness of their significance in world politics contributes to strengthening cooperation and mutual understanding between states. The dimensions of food diplomacy, which are vectors of the use of food resources was formulated in the study. The forms of food diplomacy through which states can exercise foreign policy influence in the modern globalized world has been also updated in the article. At the same time, it is noted that forms of food diplomacy should be implemented with the sole purpose of preventing the use of hunger as a tool of warfare and preventing starvation as a war crime and international conflicts. It is emphasized that hunger is so destructive that the use of starvation as a method of warfare is prohibited by international humanitarian law. In summary, it has been proven that the belief that market mechanisms contribute to the efficient allocation of resources, increased competition and cheaper agricultural products has become a risky alternative to a targeted food security policy. In a world where food is not just a commodity, but a strategic resource, control over it can determine the course of history. It is important to understand that starvation as a tactic of war is not a thing of the past, it still plays a significant role in modern warfare. Given its catastrophic and long-term consequences, the use of starvation as a weapon is a war crime. Thus, the world has become interconnected, complex and vulnerable, in which it is easy to use basic needs necessary for survival as a tool in international conflict.*

Keywords: *food diplomacy, starvation, war crime, international conflict, humanitarian law.*

ІНФОРМАЦІЯ ПРО АВТОРІВ

Федулова Світлана Олександрівна — д-р екон. наук, проф., завідувач кафедри глобальної економіки, Університет імені Альфреда Нобеля, вул. Січеславська Набережна, 18, м. Дніпро, Україна, 49000; +38 (067) 775-76-89; sveta_fedulova@ukr.net; ORCID: 0000-0002-5163-3890

Резяпов Кирило Ігорович — канд. екон. наук, докторант кафедри глобальної економіки, Університет імені Альфреда Нобеля, вул. Січеславська Набережна, 18, м. Дніпро, Україна, 49000; kirillreziapov@gmail.com; ORCID: 0009-0008-9770-3541

INFORMATION ABOUT THE AUTHORS

Fedulova S. O. — D. Sc. in Economics, Professor, Head of the Global Economy Department, Alfred Nobel University, 18, Sicheslavska Naberezhna, Dnipro city, Ukraine, 49000; +38(067)775-76-89; sveta_fedulova@ukr.net; ORCID: 0000-0002-5163-3890

Reziapov K. I. — PhD in Economics, Doctoral Student at the Global Economy Department, Alfred Nobel University, 18, Sicheslavska Naberezhna, Dnipro city, Ukraine, 49000; E-mail: kirillreziapov@gmail.com; ORCID: 0009-0008-9770-3541

http://doi.org/10.35668/2520-6524-2025-1-03
UDC 330.341 : 331.556.4] (479/24)

E. I. ZIYALI, Senior Engineer

THE IMPACT OF INTERNATIONAL MOBILITY OF LABOR RESOURCES ON THE ECONOMY

Abstract. *This paper investigates the impact of international labor mobility on national economies. Understanding this impact becomes particularly important in the context of globalization, as labor migration takes on new scales and forms. The research examines the effect of international labor mobility on key macroeconomic indicators in Azerbaijan, including GDP, labor productivity, and employment. Using time-series data from 1995 to 2023, modern econometric approaches are employed to analyze the relationship between labor mobility indicators and economic development indicators. The results show a significant causal relationship between the migration of the working-age population and both real GDP and labor productivity. Finally, recommendations are provided for optimizing labor migration processes to enhance the efficiency of the national economy.*

Keywords: *labor force migration, working-age population, GDP, labor productivity.*

INTRODUCTION

The international mobility of the labor force is one of the key phenomena in the modern economic environment. In the context of globalization, with the decreasing significance of borders between countries for human movement, labor migration has a significant impact on the economies of both labor-exporting and labor-importing countries. The international mobility of labor is becoming an increasingly important factor in economic development, particularly in developing economies. Understanding its effect on key macroeconomic indicators is crucial for defining effective policies and economic planning. This research aims to quantify the relationship between international labor mobility and economic development indicators using econometric analysis methods. The goal of this paper is to assess the impact of international labor mobility on the national economy and identify the factors that facilitate or hinder this process.

LITERATURE REVIEW

Research on the economic impact of international migration is varied and multifaceted. In their works, Borjas and Dustmann et al. [2; 8] have noted that labor migration can lead to an increase in the host country's GDP by attracting skilled workers and reducing labor shortages. However, the authors also mention that these benefits may be offset by negative outcomes such as increased competition in the labor market and potential wage reductions for local workers. Further studies, such as those by Borjas [1], argue that migration may reduce local workers' wages in highly competitive environments. Meanwhile, research by Dustmann and Frattini [7] shows that migrants significantly